

АТЛАСИ РЕПРОДУКЦІЙ СТАРОДАВНІХ КАРТ

Рассматривается исторический процесс картографирования территории Украины. Представлены описание, структура и основные характеристики изданий репродукций старинных карт.

In the article the historical process of mapping of the territory of Ukraine is discussed. The description, structure and main characteristics of publications of reproductions of the ancient charts are given.

Набуття незалежності нашою державою породило нагальну потребу в об'єктивному пізнанні минулого. На початку 1990-х років це сприяло активізації досліджень з історії картографії. Дослідники звернулися до теми історичного процесу картографування території, вивчення найвидатніших пам'яток картографії, вкладу окремих осіб у розвиток картографії тощо. Результатами таких досліджень стали, зокрема, науково-популярні видання репродукцій стародавніх карт, що мають історичне та наукове значення, у вигляді відновленої серії видань "Пам'ятки картографії України" ("Monumento Cartographica Ucrainae").

Цю серію заснував Веніамін Кордт (1860-1934). З його діяльністю пов'язане становлення історичного картознавства України. Виданням у 1899 р. першого тому "Материалов по истории русской картографии" він започаткував системне дослідження історії картографування Російської імперії шляхом всебічного вивчення основних картографічних творів минулого, умов і особливостей їх створення з наступним включенням до видання репродукцій цих карт з ґрунтовними коментарями. Цим було покладено початок вищезазначеній серії видань. Фундаментальний чотиритомний атлас В. Кордта (1899, 1906, 1910, 1931 рр.) досі є важливим джерелом пізнання історії картографування території України, адже містить велику кількість репродукцій та цінні коментарі, якими супроводжено карти.

Першою ластівкою відновлення серії було факсимільне видання у 2000 р. "Спеціальної карти Гійома Левассера де Боплана 1650 року" [4]. Французький військовий інженер і відомий картограф Г. Л. де Боплан є автором відомого "Опису України" – одного з найважливіших історичних джерел, що розповідають про Україну XVII століття. Книга містить унікальні свідчення очевидця про природу України, становище й побут селян та козаків, морські походи запорожців, класову боротьбу. Протягом тривалого часу праця Боплана залишалася для західноєвропейських читачів цінним джерелом інформації про Україну та її народ. Книгу було перекладено кількома мовами. Боплан зробив найбільший внесок у розвиток картографування території України XVII ст. Його карти, видані на основі інструментального знімання на високому картографічному рівні, довгий час були найавторитетнішими в Європі щодо відображення її теренів.

Основна картографічна праця Г. Л. де Боплана "Спеціальний і докладний план України разом з

належними до неї воєводствами, округами та провінціями" масштабу близько 1:450 000 вийшла на восьми аркушах. Підготовлене видання було опрацьоване Львівським відділенням Інституту української археографії та джерелознавства імені Михайла Грушевського НАН України (основний укладач М. Г. Вавричин) і доповнене ґрунтовним коментарем назв об'єктів, відображених на карті, у вигляді окремої книжечки. Видання підготувало картографічне видавництво "Мапа".

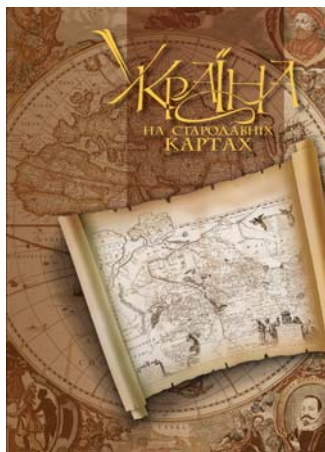
Наступні видання серії були підготовлені в ДНВП "Картографія", в якому з часом виокремився напрям популяризації знань про історію картографування території України у вигляді публікації ошатних ілюстрованих альбомів. Першими у цій серії стали атласи репродукцій "Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст." (2004, 2006 рр.) і "Україна на стародавніх картах. Середина XVII – друга половина XVIII ст." (2009 р.), які включають репродукції західноєвропейських карт із зображенням території України з фондів Львівської національної наукової бібліотеки України імені Василя Стефаника, Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка та Центрального державного історичного архіву України, м. Львів. Авторами обох видань є М. Г. Вавричин та Я. Р. Дашкевич (Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського) й У. Р. Кришталович (Центральний державний історичний архів України, м. Львів).

Включення до цих видань великої кількості карт, які суттєво відрізняються між собою за докладністю, достовірністю та актуальністю картографічної інформації, за рівнем технічного та художнього виконання, за значенням у розвитку картографування території України тощо (абстрагуючись при цьому від відсутності у львівських картографічних збірках окремих важливих карт із зображенням українських земель) дало змогу наочно, у всеохопному різноманітті показати, як були відображені українські землі в тогочасній європейській картографії. Цьому також допомагають супроводжувальні ґрунтовні описи карт, які містять багато інформації про особливості відображення географічних об'єктів території України та значимість даних творів. Карти в атласах подано в хронологічному порядку, описи – українською та англійською мовами.

В атласі "Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст." [1], що вже витримав три перевидання, в хронологічному порядку подано 83 карти із першими зображеннями українських

земель, які були видані від 1493 до 1649 рр. Авторами карт є знамі картографи минулого – Клавдій Птолемей, Герард Меркатор, Себастьян Мюнстер, Йодок Гондій, Віллем Блау, Джованні Антоніо Маджіні, Абрагам Ортелій, Вацлав Гродецький, Герард де Йоде, Бернард Сильван, Джакомо Гастальді, Томаш Маковський, Ісаак Маса, Йоган Гонтер, Сигізмунд Герберштайн та ін. Територія України показана як на картах світу, так і на картах окремих країн з прилеглими до них краями. Ці карти входили до різних видань "Географії" К. Птолемея, "Космографії", географічних трактатів, підручників з географії, до географічних атласів великого та кишенькового формату.

Третє видання серії – "Україна на стародавніх картах. Середина XVII – друга половина XVIII ст." [2]. В атласі в хронологічному порядку подано 86 карт із зображенням українських земель, що вийшли до того часу. До видання увійшли картографічні твори здебільшого голландських (В. Я. Блау, Й. Блау, Н. Вішер II, Ф. де Віт, В. Гондій, Й. Ковенс, К. Мортъє, П. Мортъє, Й. Оттенс, П. Шенк I, Я. Янсон та ін.), французьких (Г. Боплан, Ж. Н. Деліль, П. Дюваль, А. Ю. Жейо, Г. Сансон, Н. Сансон I, Н. де Фер та ін.) та німецьких (Й. Б. Гоманн, М. Зойтер, Я. Я. Кантер, Т. К. Лоттер, Т. Майєр та ін.) картографів і видавців, що найповніше представлені у львівських картографічних збірках. Мало творів італійських картографів (Д. А. Ріцці-Дзаноні, Д. Д. Россі та ін.), практично немає видань англійських картографічних майстерень.

Уміщені в цьому виданні добре відомі, маловідомі або й невідомі широкому загалу читачів карти території України дають достатньо повне уявлення про характер відображення українських земель у тогочасних західноєвропейських картографічних і довідкових виданнях. Упродовж другої половини XVII – першої половини XVIII століття для цього широко використовувалися карти Г. Боплана. Зображення України, її історико-географічних частин, течії Дніпра на картах Г. Боплана, Й. Блау, Я. Янсона, Н. Сансона I, Ф. де Віта, П. Мортъє, Й. Б. Гоманна, М. Зойтера та інших авторів надають даному періоду картографування території України характеру певної романтичності. Не в останню чергу це пов'язано з поширенням у європейській карто-

графії географічної назви "Україна" (*Ukraine, Ukraina, Ukrania, Ucrania, Ukrainia, Ukrayne, Okrainia*) і словосполучення "Україна – земля, чи край, козаків" (*Ukraine – Land of the Cossacks*). В описах карт автори атласу звертають увагу на розміщення напису "Україна", яке часто охоплює різні території.

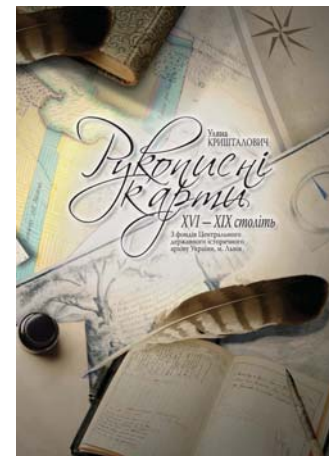
У виданні вперше вміщено обширну бібліографічну інформацію про авторів, граверів і видавців карт території України (всього близько 100 персоналей).

Особливе місце серед історичних картографічних джерел займають рукописні картографічні твори, які характеризуються надзвичайним різноманіттям зображуваних тем і сюжетів. Тому марно четвертий випуск у серії "Пам'ятки картографії України" – атлас репродукцій "Рукописні карти XVI-XIX століть. З фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів" [3] присвячений саме їм. Адже рукописні твори існують переважно в одному примірнику, і лише поодинокі з них скопійовані у кількох примірниках; нерідко вони добре художньо оформлені, а тому мають і мистецьку цінність.

У цьому виданні вперше з такою повнотою в українській картографії представлено рукописні карти XVI-XIX ст., які зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України, м. Львів. Дослідження У. Р. Кришталович демонструє історію розвитку спеціального картографування на західних теренах України протягом трьох століть. Праця є першою спробою узагальнити матеріал як про ранні карти, так і підсумувати відомості про їхніх творців – повітових геометрів та інженерів-картографів. Значна кількість рукописних карт публікується вперше.

До атласу включено такі групи карт: 1. Карти розмежування королівських та приватних маєтків, церковних володінь та ситуаційні карти сіл і містечок. Сюди також можна віднести карти ключів, економік, староств, повітів та округів; 2. Карти лісів; 3. Карти річок; 4. Демаркаційні карти, зокрема державних кордонів Австрійської імперії.

Найдавніші з них – маєткові карти, що супроводжували акти поділу, розмежування, купівлі-продажу володінь і створювалися спочатку як додаток до судових документів. Карти стосуються території Західної України та Південно-Східної Польщі. Географія карт, насамперед межових, стосується тією чи іншою мірою більшості округів Галичини (за адміністративно-територіальним поділом 1785-1788 рр.). Найповніше представлені Бережанський, Жовківський, Заліщицький, Замостський, Золочівський, Львівський, Перемиський, Самбірський, Стрийський, Сяноцький, Тарнівський, Тернопільський і Яслівський округи. Поодинокі карти демонструють

Станіславівський, Ряшівський, Бохнянський округи. Збереглися карти, які відображують землі Сандомирського та Краківського воєводств.

Рукописні карти лісів становлять доволі незначну частину рукописних карт архіву. Деякою відмінністю цих карт від межових є детальне зображення на них мережі річок, потоків, боліт, просік та лісових доріг. Атлас репродукцій рукописних карт уперше висвітлює розвиток гідрологічного картографування західноукраїнських річок від їх зображення на межових картах (показано озера, ставки, річки, старі русла, напрямки течії, джерела, переправи, мости, греблі, млини тощо) до створення спеціальних інженерно-гідрологічних карт річок.

Центральний державний історичний архів України у м. Львові чи не єдиний в Україні, у фондах якого зберігаються демаркаційні карти державних кордонів, що в минулому пролягали українськими землями. Збережені комплекти документів містять протоколи засідань демаркаційних комісій, угоди, топографічні описи демаркаційних ліній та картосхеми окремих ділянок кордону. Все це дозволяє прослідкувати процес встановлення державного кордону аж до його завершення – ратифікації угод та створення остаточних карт. Репродукції останніх і представлено у цьому виданні.

Нині ДНВП "Картографія" працює над підготовкою до видання наступного твору серії, що має назву "Карти-портолани Чорного моря". Це атлас репродукцій старовинних морських карт Чорного й Азовського морів, що дійшли до нашого часу, – так званих карт-портоланів. У виданні вперше буде представлена значна кількість карт-портоланів та збірок портоланів морських акваторій України XIV-XVII ст. Портолани будуть подані у хронологічному порядку з висвітленням їх найважливіших характеристик та з короткими нотатками про історію їх зберігання. Виконане А. Ю. Гордєєвим дослідження морських карт XIV-XVII ст. дало змогу

відтворити становлення спеціального картографування обох морів.

Цей атлас буде першою спробою в Україні узагальнити знання про портолани з відтворенням їх репродукцій та розміщенням інформації про їхніх творців. Для репродукцій використано електронні ресурси, каталоги офіційних сайтів бібліотек країн Західної Європи, США, Канади, Австралії, Японії, надані автором.

Науково-популярні видання репродукцій старовинних карт у рамках серії "Пам'ятки картографії України" сприяють популяризації знань про історію картографування території країни та розраховані на істориків, географів, краєзнавців, дослідників історії мистецтва і всіх, кого цікавить минуле. Роботи з опрацювання атласів репродукцій сформуливали новий тематичний напрям видань у ДНВП "Картографія".

Література

1. *Вавричин, М.* Україна на стародавніх картах. Кінець XV – перша половина XVII ст. / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович; передм. Р. Сосси. – К.: ДНВП "Картографія", 2004; 2006; 2012. – 208 с.; іл. – (Сер.: Пам'ятки картографії України).
2. *Вавричин, М.* Україна на стародавніх картах. Середина XVII – друга половина XVIII ст. / М. Вавричин, Я. Дашкевич, У. Кришталович; передм. Р. Сосси. – К.: ДНВП "Картографія", 2009. – 224 с.; іл. – (Сер.: Пам'ятки картографії України).
3. *Кришталович, У.* Рукописні карти XVI-XIX століть. З фондів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів / У. Кришталович; передм. Р. Сосси. – К.: ДНВП "Картографія", 2011. – 216 с.; іл.
4. *Спеціальна карта України Гійома Левассера де Боплана 1650 року; упоряд. М. Вавричин, О. Голько.* – 1:450 000. – К.; Л.: Мапа, 2000. – 8 арк. (факс. вид.) + поясн. текст. – 72 с. – (Сер.: Пам'ятки картографії України).

Надійшла 25.02.14